

УДК 342.5.071(477+470+476)

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.10.22>**Андрій Настюк,**

канд. юрид. наук,

доцент кафедри конституційного, адміністративного
та господарського права юридичного факультету
Академії праці соціальних відносин і туризму**Олена Кравченко,**

канд. юрид. наук, доцент,

завідувач кафедри цивільного і трудового права
Академії праці соціальних відносин і туризму

ПРОБЛЕМИ ЛЕГІТИМНОСТІ ПЕРЕДАЧІ КНЯЖОЇ ВЛАДИ В СИСТЕМІ СПАДКУВАННЯ У РУСІ ІХ–Х СТ.

Метою нашої статті є дослідження встановлення системи спадкування княжої влади на Русі в язичницький період (ІХ–Х ст.).

Вивчаючи даний період, ми прийшли до думки, що система передачі влади Великого князя на півдні могла мати декілька моделей. Перша модель полягає в передачі влади від батька до сина. Друга модель – в передачі влади від старшого брата до молодшого за віком після смерті першого. Коли брати вмирають, влада передається їхнім синам за принципом старшинства – лестична система. Третя модель полягає в управлінні державою по черзі: спочатку певний час править старший брат, надалі його заміняє наступний брат ще за життя старшого.

Проаналізувавши дані системи, спираючись на джерельну базу, ми дійшли висновку про існування на півдні саме другої моделі, яка є результатом еволюції багатьох років. Ця система була сформована нащадками Київівців. Дана династія княжила в Києві від моменту його заснування. З досліджень М. Брайчевського, останніми представниками династії Київівців були Аскольд та Дір.

Наступна досліджувана нами система спадкування влади виникла на півночі і пов'язана із запрошенням Ільменських словен на князювання Рюрика.

Дослідивши північну систему спадкування княжої влади, ми виявили такі тенденції її становлення. Новгородці вважали, що саме їхній князь є легітимним правителем і завжди були готові військовим способом його підтримати навіть проти його старших родичів. Проаналізувавши дані, ми прийшли до думки, що для півночі старшинство в роді не мало ніякої сили. Новгород підтримував тільки свого князя, родинна ж ієрархія не враховувалась, як це було в Києві. З цього ми робимо висновок, що на півночі лестична система вважалась нелегітимною.

Розглядаючи даний період, слід зазначити, що Рюрик впроваджував родинне керівництво до моменту появи у нього спадкоємця, після чого його брати зникають.

Проаналізувавши тенденцію передачі влади від Рюрика до Ярослава Володимировича, ми виявили прагнення в династії Рюриковичів знищити своїх близьких родичів, які можуть скласти їм або їхнім нащадкам конкуренцію в правах на княжий престол. Наше дослідження виявило, що на півночі керівництво здійснювалось не на родинному, а на сімейному рівні. Це досягалось за рахунок знищення своїх братів, тому що кожен із них міг претендувати на владу старших братів.

Розглянувши захоплення Олегом Києва, ми прийшли до думки, що він своїми діями призвів до колапсу лестичної системи спадкування влади. Вбивши Київівців та проголосивши саме себе Великим князем Руським, він скасував стару південну систему спадкування, але разом із тим проігнорував і північну, оскільки, не будучи Рюриком, зробив Ігоря Рюриковича своїм спадкоємцем. Це призвело до сумнівів древлян щодо легітимності князівського роду Рюриковичів та зруйнувало владжену систему передачі влади без насилля.

Ключові слова: Великий руський князь, лестична система спадкування, Хакан, Рюриковичі, Київівці.

Постановка проблеми. Дослідженням системи спадкування влади в Русі займалися такі вчені, як: М. М. Карамзін, М. І. Костомаров, С. М. Соловйов, В. І. Сергієвич,

Д. І. Гловайський, М. О. Дяконов, Б. Д. Греков, Б. О. Рибаківа, М. Ю. Брайчевський, П. П. Толочко, І. Я. Фроянов, Л. В. Войтович та інші.

Вважається, що княжа влада в Київській Русі передавалась за лествичною системою. Елементи даної системи і справді простежуються в Київській Русі. Ми розбили роботу на декілька етапів. Її дослідження пов'язані як із вивченням правонаступництва влади у князів, так і з династіями правителів. Перший етап – це встановлення системи спадкування княжої влади на півдні до приходу туди Олега. Другий етап – дослідження впровадження північної системи спадкування влади після прибуття Рюрика на північ. Третій етап пов'язаний з узурпацією влади Олегом та введенням титулу Великий князь Київський. На четвертому етапі розглянуто проблеми розвитку системи спадкування влади руських князів в язичницький період.

Мета статті – дослідити систему спадкування княжої влади за часів язичництва та виявити проблемні аспекти наступності князівської влади. Ми розглянемо особливості спадкування на півдні та на півночі, з'ясувавши, чи тотожні ці системи або вони кардинально різні. З'ясуємо, використовуючи джерельну базу та роботи вчених-дослідників, династію Кийовичів та Рюриковичів. Особливо в роботі ми звернемо увагу на Новгород та Київ як династичні центри.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи систему спадкування княжої влади, ми розбили її на північну та південну. Розподіл був здійснений не за географічним критерієм, а за домінуванням династичних груп. Першу групу ми дослідимо за критерієм хронології.

Південь майбутньої Київської Русі контролювався Київським князем Аскольдом, який сидів у Києві. Київ був адміністративно-політичним центром полянського союзу, в який входили уличі, тивирці, бужани, волиняни, дуліби, білі хорвати. Ці шість племен, на думку М. Ю. Брайчевського, склали Полянську конфедерацію. Поступово поляни, ще до правління Аскольда, приєднали древлян. Наступним племенем, що приєднало до полян, стали сіверяни, територія яких була розділена разом із Хазарією. На думку автора, можливо до конфедерації були приєднані і дреговичі [1, с. 116].

Київ був заснований трьома братами: Кием, Щеком та Хоривом. «І по тих братах почав держати їхній врядування у полян. А у древлян було своє (врядування), а у дреговичів своє, а в словінів своє, а інше – над Полотою, де жили полочани. І через багато поколінь після братів тих Кия, Щека, Хорива успадкували владу два брати і називалися

хаганами. Одному було ім'я Дір, а Другому – Аскольд. І були сиділи в Києві, володіючи полянами» [1, с. 12-13].

Польський середньовічний історик Ян Длугош у своїй роботі вказав, що Аскольд та Дір були пов'язані по прямій лінії із Кием.

Таке саме твердження міститься у Стрийковського: «Коли в Русі, що лежить на півдні, Аскольд і Дір, нащадки Кия, в Київському князівстві панували, народи Руські широко розмножились на північних і східних землях» [2, с. 139].

Згідно з вищевказаними джерелами, у нас є підстави припускати існування на півдні династії Кийовичів, яка, у свою чергу, мала б виробити систему передачі влади своїм наступникам.

На півночі, згідно з повідомленнями літописця Нестора, у 862 році були запрошені на князювання три брати варяги. Старший Рюрик сів у Новгороді, Сінеус – у Білоозері, Трувор – в Ізборську. Рюрик контролював Новгород (словени), Полоцьк (кривичі), Ростов (меря), Белоозеро (весь), Муром (мурома) [3, с. 8-9], [4, с. 1-2].

Слід звернути увагу, що династію Рюриковичів засновували теж три брати, як і династію Кийовичів [5, с. 33], [6, с. 65].

Якщо династія Кийовичів вже багатовіковою правилами своїми землями, то династії Рюриковичів потрібно було тільки утвердитись на своїй території. Для об'єктивності дослідження слід вказати, що є твердження Б. А. Рибаківа, який, переклавши імена братів (Сінеус – sine hus – свій рід, Трувор – thru waring – вірне військо), дійшов висновку, що брати Рюрика потрапили на сторінки літопису через помилки літописця, який неправильно здійснив переклад [7, с. 49]. За версією вченого, Рюрик прийшов до ільменських словен зі своєю дружиною та родичами.

Дослідимо системи спадкування влади в цих двох династіях і зясуємо, чи були вони однакові і чи династія Рюриків перейняла систему спадкування влади у Кийовичів, як їхні правонаступники.

Через малу кількість історичних даних досліджуваного нами періоду натепер немає достатньої джерельної бази, яка б точно розкрила правові питання успадкування влади в династії Кийовичів. Найкраще розкрита інформація про південну династію в Ніконовському літописі. Саме в ньому повідомляється суттєвий факт, який дасть нам змогу дослідити систему спадкування влади. Це повідомлення із літопису про вбивство сина князя Аскольда в Болгарії [8, с. 9].

Аскольд був старшим братом. Це підтверджує те, що його ім'я йшло частіше попереду

імені його молодшого брата Діра [9, с. 6], [10, с. 6-7].

У літописних даних розповідається таке. Аскольд, будучи старшим братом, правив разом із молодшим братом Діром, маючи дорослого сина. [8, с. 7-9]. Це вказує на те, що на півдні виробилась система легітимної передачі влади, яка базувалась на принципах права, а не сили. Аскольд не бачив у Дірі загрозу своєму синові. Це можна пояснити тим, що період утвердження династії на принципах сили уже пройшов і була вироблена чітка система передачі влади, яка ускладнювала можливість її узурпування з боку родича.

З аналізу джерел ми припускаємо, що на півдні могли скластись такі моделі спадкового княжого права. У разі першої моделі влада передавалася князем старшому або молодшому синові.

Друга модель виражається в передачі влади від брата до брата. На півдні, завдяки довгому перебуванню при владі певної династії, в родині князя сформувалась діюча система передачі влади.

М. Аркас у своїй роботі «Історія України-Русі» вказав на третю модель передачі влади. За його дослідженням, брати правили по черзі. Аскольд правив з 860 року по 867 рік, а Дір – аж наприкінці 880-х років. Тобто, за його судженням, брати не одночасно, а ще за життя змінювали один одного. Слід зауважити, що автор висунув припущення, що брати були не варяги, а нащадки тубольських полянських князів, династія яких іде від Кия [11, с. 16-17].

Тепер з'ясуємо, яка ж модель діяла на півдні. Звернемося до літописів. В Устюжському літописі вказано, що у 851 році Олег дізнався, що у полян князює Аскольд і Дір [9, с. 18].

У Типографському літописі сказано, що коли до Києва прибув Олег, то побачив, як Аскольд і Дір княжать у Києві [10, с. 7].

Літописи вказують не на одного правителя, а одночасно на двох [12, с. 16], [13, с. 17], [4, с. 89]. Оскільки брати князували разом, то ми можемо говорити про дуумвірат під керівництвом старшого брата Аскольда.

Для нас є важливою згадка про смерть сина Аскольда. За Ніконовським літописом, він помер у 864 році [8, с. 9]. Водночас у всіх повідомленнях, включно із походом русів на Візантію 860 року, Аскольд завжди згадувався разом зі своїм братом Діром, а його син був згаданий тільки після своєї смерті в Болгарії. Використовуючи дані факти, ми робимо висновок, що Аскольд правив не зі своїм сином, а з братом. Ймовірно, його син став би правити тільки після смерті батька та дядька.

З вищезазначеного ми дійшли думки, що на півдні влада передавалась не від батька до сина, а від брата до брата. Влада належала не сім'ї, а родині – лествична система спадкування влади.

Досліджуючи північну династію, ми маємо врахувати те, що це була нова династія, якій потрібно було ще утвердитись. Рюрик, на відміну від Аскольда, не міг спиратися на покоління своїх пращурів, які правили даними територіями. Оскільки він був засновником династії Рюриковичів, то в його роду не сформувались чіткі правила щодо передачі влади наступникам. Ця система була побудована і стала чітко діяти тільки за його нащадків [14, с. 81].

Досліджуючи династію Рюриків, ми звернули увагу на такий факт. У рік народження Ігоря, сина Рюрика, його дядьки Трувор і Сеньоус загинули. [8, с. 9]. У нас немає джерельних доказів, що Рюрик убив своїх братів. Але ми можемо простежити аналогічну тенденцію при передачі влади в родині.

У Ігоря був один син Святослав, який народився в дуже пізньому для Ігоря віці, що, до речі, ставить під сумнів батьківство останнього [15, с. 28-29].

У Святослава було три сина. Після смерті батька сталася схожа ситуація, як із Рюриком. Влада ділилася між трьома братами, яких батько посадив по різних містах. Як Рюриковичі вирішили досягнути компромісу, ділячи владу? Старший Ярополк був убитий молодшим Ярославом. Середній брат Олег загинув у протистоянні з Ярополком. Ось як Рюриковичі досягнули стабільності і порядку на наступні десятиліття [3, с. 29-33]. Чи це був єдиний випадок такого екстраординарного вирішення передачі влади? Завдяки діяльності Володимира у його дітей теж не було живих дядьків, як і в інших поколіннях Рюриків. Дії Володимира та його братів свідчать, яким чином це досягалось. Після смерті Володимира його діти почали знищувати один одного, як це свого часу робив батько. У цій боротьбі уцїлів тільки один брат Судіслав Володимирович, якого Ярослав Мудрий заточив у монастир, тим самим позбавив його права брати участь у політичному житті Русі. Також вижив племінник Ярослава Брячеслав Ізяславович, син полоцького князя Ізяслава Володимировича [14, с. 65-82].

Варто спитати: а чи становив племінник загрозу для дітей Ярослава? У 1067 році син Брячеслава Ізяславовича Всеволод Брячеславович вигнав з Києва старшого сина Ярослава Мудрого [3, с. 73-74].

Із перших часів заснування династії Рюриковичів заради утримання влади спадкоємці

боролись за княжий престол, знищуючи своїх опонентів. Це можна пояснити тим, що династія Рюриків на відміну від династії Київівичів сприймалась на півдні як чужинці і могла втриматись тільки за рахунок сили.

Чому потрібно було знищувати своїх родичів? Місцеве населення могло будь-кого з них поставити князем, ігноруючи волю старшого в роді. Наприклад, Новгород підтримав Володимира, який у них княжив, і, таким чином, виступив проти Ярополка, який був старший за віком і якого батько посадив у Києві. У 1016 році Новгород підтримав свого князя Ярослава проти київського князя Святополка, який знову ж таки був старший за віком за Ярослава. Чернігів підтримав Всеслава Удалого, князя Тмутараканського в боротьбі проти Ярослава, князя Київського. У 1067 році кияни вигнали Ізяслава Ярославовича та поставили собі князем Всеволода Брячеславовича, князя Полоцького. У 1102 році новгородці відмовились прийняти сина Великого князя Святополка II, а залишили собі сина Володимира Мономаха [14, с. 136-137].

Система спадкування постійно порушувалася як з боку князів, так і з боку міст, які самі почали вибирати для себе князів. Єдиний факт, що враховувався, – це належність претендента до нащадків Рюрика.

У 882 році Олег захопив Київ і вбив Аскольда та Діра [10, с. 7]. Рід Київівичів перестав існувати. Правління Олега в Києві для створення системи спадкування влади мало негативні наслідки.

Правильно було би впровадити ту модель спадкування, яка була звична для півдня та яка б сприймалась місцевим населенням легітимною. Але Рюриковичі із самого початку становлення династії зіткнулися з проблемою узурпації влади з боку третьої сторони.

Для виявлення ознак узурпації титулу Великого князя руського ми дослідимо русько-візантійські договори 907, 911, 944, 971 років. Різниця першого і інших трьох документів полягає в правовому статусі суб'єкта, від імені якого укладались данні договори.

У договорі 907 року Олег згадується декілька разів: «И заоведа Олег дати воем на 2000 корабль по 12 гривень на ключ». Далі перераховується, на які міста потрібно давати візантійцям уклади, аргументується це тим, що в цих містах сидять князі «под Олегом суше», «Цесарь же Леон со Олександром мир сотвориста со Олегом» [17, с. 62-66].

У проаналізованому тексті не було виявлено жодної відомості про правовий статус Олега. Особливо слід звернути увагу на

останню наведену цитату з договору. З візантійської сторони було розкрито правовий статус Леона та Олександра – цесарь, тоді як титул Олега не вказаний.

Якщо глянути на правову природу цього документа, то Олег не є Великим князем Руським, оскільки його статус прямо не вказаний у договорі. Хто ж міг стати правонаступником Рюрика? Руськими князями після смерті Рюрика, якби були живі, могли стати Трувор і Сільнеус як старші в роду за лествичною системою, коли б вона діяла на півночі [17, с. 118]. Також міг стати після смерті дядьків Ігор, як син Рюрика. Олег не був Рюрику ні братом, ні дядьком, ані рідним племінником. Наскільки Олег міг бути в цей час легітимним правителем?

В Устюжському літописі зазначено, що причиною здачі Смоленська було те, що Олег показав їм малолітнього княжича Ігоря, сина Рюрика. Олег сказав, що Ігор Рюрикович є руським князем, після чого смоляни і нарекли його своїм Государем і все місто перейшло на бік Ігоря [9, с. 18].

Аналіз цього джерела вказує на те, що саме Ігор Рюрикович є князем Руським. Олег не титулує себе князем. Місто підкорилось не Олегу, а саме Ігорю, аргументуючи це тим, що Ігор є сином Рюрика.

Наступна досліджувана нами подія пов'язується з убивством Аскольда та Діра Олегом.

З повідомлень вченого М. Карамзіна, Олег сказав: «Вы не князья не и незнаминитого роду, но якнязь – и, показав Иогря, промовил вот сын Рюриков» [15, с. 22].

Радзевіловський літопис по-іншому описує слова Олега, який сказав Аскольду і Діру, що вони не є князі і не з роду княжого, після чого показав Ігоря та промовив, що це Ігор, син Рюрика [13, с. 17].

В Іпатієвському літописі повідомляється, що коли Олег маскувався під купця, пробираючись до Києва, він сказав, що він є купець, який йде від Олега та Ігоря княжича [12, с. 15]. Літописець вказує титул Ігоря – княжич – і не вказує титул Олега.

Аналіз русько-візантійського договору 911 року змінює статус Олега. У ньому послі називали Олега Великим князем Руським [16, с. 10].

Це джерело вказує, що статус Олега був змінений. У першому договорі він був Олегом, а в другому став Великим князем Руським. Проведене дослідження договору 944 та 971 років вказує, що в таких домовленостях прийнято називати титули тих, від імені кого ці договори укладаються.

У договорі 944 року було сказано: «Мы от от Рода Рускаго съли) и гостье: Ивор, сол

Игорев, великого князя Рускаго [16, с. 30]. У договорі 971 року – «Аз Святослав. Князь Руский» [16, с. 58].

В усіх перерахованих договорах, крім першого, вказується титул. Отже, ми можемо прийти до думки, що в них обов'язково вказується титул правителя Русі. Навіть у попередньому договорі 839 року було вказано, що посли представляють свого правителя як Хакан Русів [18, с. 11], [19, с. 35].

З 907 по 911 рік статус Олега змінюється, і він стає Великим князем Київським. Фактично в цей час відбувається переворот. Олег, який прийшов до влади в Києві, насамперед прикривався тим, що він опікун княжича Ігоря і що саме він має право княжити. Як представник малолітнього князя, він зміг оголосити себе Великим князем Київським і повністю змінити свій статус, як і статус Ігоря [16, с. 10-14], [14, с. 14-19].

Олег, не будучи близьким по крові родичем Рюрика, зміг сісти в Києві і стати Великим Київським князем. Ігор стає спадкоємцем не Рюрика (князь північної Русі), а спадкоємцем Олега (Великий князь Руський – півночі і півдня), що означає неможливість зайняти титул Великого князя Руського, поки останній не помре.

Введення Олегом титулу Великого князя Київського стало можливим завдяки особливості спадкової системи Київської Русі. Це виражалось протиріччям між південною та північною системою спадкування влади князя.

Князь Ігор, як наступник Рюрика, претендував на княжіння в львівських словен, кривичів, муромів, меря, весь. Саме ці племена контролював Рюрик, і його там визнали князем [3, с. 9].

Для південного союзу Ігор не був князем. Коли Олег вбив нащадків Кийовичів, то він знищив тих, хто реально міг претендувати на владу на півдні по праву крові і кого могли визнати князем без застосування зброї. Він скористався становищем, яке полягало в тому, що стара династія уже знищена, а нова ще не закріпилась. Хто підтримував та привів Олега до влади, ми можемо з'ясувати, виявивши, в інтересах кого був прийнятий договір і хто насамперед від нього виграв.

Договір 907 року давав можливість купцям з Києва, Чернігова, Переяслава отримувати місячне. Надавалися уклади на Київ, Чернігів, Переяслав, Полоцьк, Ростов та Любеч [16, с. 64-65]. Оскільки позиції роду Рюриковичів у Новгороді були сильні, в даних договорах він навіть не згаданий. А це місто було столицею північної Русі. Слід зауважити, що, захопивши Київ, Олег відразу переніс туди із Новгорода столицю.

Ми вважаємо, що це було зроблено із тією метою, що в Києві у Рюриків не було сильної підтримки. Олег вирішив такі тактичні задачі: став регентом при малолітньому Ігорі, захопив південний союз, використовуючи потенціал північного. Знищив династію південних князів Кийовичів, а разом із ними систему спадкування влади за правом. Переніс столицю із Новгорода, осередку роду Рюриковичів, до Києва, де їхній вплив був мінімальним. Обклав Новгород даниною, ослабивши його політичний та економічний вплив [10, с. 7-8]. Заручився підтримкою півдня, що було досягнуто договором із Візантією 907 року. Проголосив себе Великим Руським князем, зробивши Ігоря своїм спадкоємцем, а не спадкоємцем Рюрика.

Коли літописець описує землі, які контролював Олег, то перераховує племена полян, дрелян, сіверян, радимичів. Частина сіверян і радимичів були забрані у Хозар [13, с. 18].

Із договору з Візантією ми дізнаємося, які міста контролював Олег. Це Київ, Чернігів, Переяслав, Полоцьк, Ростов, Любич [16, с. 64].

Ігор був, фактично, в заручниках у Олега для втримання влади на півночі. Можливо, саме із цієї причини Олег не взяв Ігоря із собою в похід в 907 році, оскільки занадто багато племен із півночі, які запрошували рід Рюриків на князювання, брали участь у поході і могли вмовити та забезпечити переїзд Ігоря на північ. Уступка півночі Олегом полягала у виборі йому дружини із Пскова [3, с. 12]. Тут теж простежується хитрість і далекоглядність Олега. Він не хотів брати дружину для Ігоря із півдня, щоб не посилювати його позиції через її рід.

Якщо врахувати, що саме Олег об'єднав північну та південну Русь, то можна дійти висновку, що першим Великим князем Київської Русі був саме Олег, який, не маючи права княжити, все ж досягнув влади завдяки силі, розуму і хитрості. Якби Олег мав своїх дітей, то він започаткував би власну династію, а Ігор розділив би долю Аскольда та Діра. Але Олег не мав спадкоємців, тому своїм наступником він визнав Ігоря, який, ставши Великим князем Руським, успадкував владу не від Рюрика, князя півночі, і не від Аскольда з Діром, правителів півдня. Ігор став спадкоємцем Олега, Великого князя Руського, володаря як півночі, так і півдня. Титул Великого князя Руського в собі охоплює титул як південного, так і північного князя та має набагато більший правовий статус через розширення його територіальної юрисдикції.

Причиною втрати влади Кийовичів були релігійні реформи, які викликали незадо-

волення серед населення, чим і скористався Олег [20, с. 110], [21, с. 110].

На те, що позиції Ігоря були слабкі на півдні, вказує той факт, що як тільки помер Олег, то древляни не визнали його Великим князем Руським. Візантії теж розірвали договір, що може слугувати підтвердженням того, що Ігоря вони не вважали правонаступником Олега, тому що той не був його сином.

Візантії мали справи з Київовичами та Олегом, Ігор же для них був незнайомий. І тільки після заключення договору у 944 році візантії офіційно визнали його Великим князем Руським [16, с. 35-41]. Ігор із самого початку свого правління зіткнувся з проблемою визнання легітимності його влади.

Князь намагався заручитись підтримкою півдня, використовуючи тактику Олега. Він вдався до походу на Константинополь, але зазнав невдачі [22, с. 39]. Те, що в наступний похід Ігор зібрав неймовірні сили, вказує на його необхідність виграти війну за будь-яку ціну. Розірвання торгових договорів мало б визвати економічний колапс півдня, який більше за всіх інтегрувався в зовнішню торгівлю з Візантією, маючи найбільші пільги [23, с. 7-9].

Те, що північ відгукнулася на заклик щодо походу на Константинополь, особливо Новгород, вказує, що позиції Рюриків там були ще сильні. Хоча слід визнати, що саме Київ більше отримував зиску з існування Київської Русі, ніж Новгород.

На слабкість позиції Ігоря вказує другий похід на Константинополь. Незважаючи на бажання князя продовжувати похід, військо повернуло назад, коли отримало бажане [10, с. 6]. Спроба князя навести порядок у системі сплати данини, перевіривши, скільки ховають від нього прибутків, призвела до його смерті.

Древляни є унікальними хоча б через те, що у них були свої князі ще при Ользі, яка їх і знищила. Ми можемо припустити, що древлянські князі мали родинні зв'язки з Київовичами. Тільки цим можна пояснити необдумане рішення древлянського князя Мала посвататись до Княгині Ольги [4, с. 23-24]. Ймовірно, він мав кровні зв'язки з Київовичами, а тому після вбивства Ігоря вимагав свого по праву. Щоб примиритися з русами, Мал вирішив взяти в дружини Ольгу та добратися ще й до сина Ігоря. Схожа ситуація була у франків. Після смерті Хлодоміра у війні з бургундцями його брат Хлотарь одружився на жінці покійного брата і поділив землі з іншими братами та разом зі своїм другим братом Хільдебером вбив дітей Хлодоміра [24]. Утвердження княгині Ольги

показує, наскільки ослабла династія Рюриковичів. Для того, щоб забезпечити безпеку життя князя Святослава і укріпити позиції династії на півночі, князь був відправлений до Новгорода [25, с. 219]. Правління княгині Ольги теж можна сприймати як узурпацію влади. Північ визнала Ольгу за те, що вона віддала їм свого сина. Ми вважаємо, що причиною таких дій Ольги була неможливість забезпечення безпеки князя, а також загроза сепаратизму на півночі. Тому Новгород з позиції сили отримав для себе князя, що давало йому можливість у майбутньому перенести столицю назад на північ, до Новгорода, і замкнути на ньому всі грошові потоки.

Князь Святослав мав три сина, яких він ще за життя направив у такі міста. Старшого Ярополка посадив у київській землі, середнього Олега – в древлянській. Молодшого Володимира випросили для себе новгородці, незважаючи на його сумнівне походження по материнській лінії [26, с. 69].

До цього часу тільки один раз склалися такі обставини, що правив землею не один, а відразу декілька представників північної династії. Перша ситуація сталася за часів Рюрика. Тоді все завершилося смертю молодших братів за невідомих обставин. Літопис не вказує причин смерті братів Рюрика. Все, що нам відомо, так це те, що вони померли в один рік, коли у Рюрика народився син. А ось другий випадок щодо дітей Святослава літописці розкрили більш інформативно.

Після смерті Святослава старший брат Ярополк, який сидів у Києві, вважався князем легітимним, бо за лествичною системою мав правити старший родич, а інші родичі мали б його слухатись і чекати своєї черги на княжіння. У цей період часу Рюрики не визнавали лествичну систему. Але в даній ситуації головним є не те, чи ти вважаєш себе легітимним, а чи визнає саме народ твоє право княжити. Олег відмовився підкорятися волі старшого брата і був убитий.

На півночі діяв інший принцип: кого звав Новгород, той і править. Новгородці відкидали лествичну систему, а стояли на позиціях, що влада має передаватися від батька до сина, а сини мають боротися за владу, поки не залишиться один князь. Незважаючи на те, що Ярополк був старший та сидів у Києві, новгородці підтримали молодшого. Для півночі принципово було, щоб князь був із роду Рюриковичів, адже їх саме вони запросили.

Ми припускаємо, що новгородці не визнавали князів, які сиділи в Києві. Вони вважали, що Руссю має правити саме їхній князь, а не Київський. Новгородці через захоплення Києва привели до влади Олега, Володимира та Ярослава. Для Ярослава вони

двічі брали Київ і профінансували власними коштами другий похід, не рахуючись навіть із волею свого князя, який мав намір припинити боротьбу і втекти до скандинавів [7, с. 156].

Для новгородців система старшинства нічого не означала, адже Володимир був молодший за Ярополка, а Ярослав – за Святополка. В обох випадках вони здобували Київ для своїх князів. Для новгородців не мало значення, хто з братів старший. Бралося до уваги лише те, кого князь із синів направляв до них і кому вони клялись.

Ми зазначимо, що пізніше виробилося правило, що в Новгороді правили тільки старші сини Великих Руських князів. Це, на нашу думку, було здійснено для запобігання війни між Новгородом та Києвом.

Самі Рюрики, як молода династія, в язичницькі часи та в період перших християнських князів вирішували питання грубою силою, вибиваючи своїх конкурентів і не зважаючи на їхнє старшинство.

Переломний момент настав після смерті Ярослава: його сини не кинулись одразу вбивати один одного, а намагались правити разом.

Висновки

На Русі перед вторгненням Олега в Київ діяло дві системи спадкування влади. На півдні склалась лестнична система спадкування влади, за якою правив старший в роду разом зі своїми молодшими братами. Після смерті старшого брата правити мав наступний по старшинству. Коли помирали брати, то правити мали сини за тією ж системою. Наприклад, після смерті Аскольда мав правити Дір. Після смерті Діра – старший син Аскольда. Ця система є результатом еволюції південної Русі, де править рід через систему встановлених правових звичаїв.

Північна система, на відміну від південної, тільки почала створюватись. Тому велике значення мала сила князя, оскільки спиратись на минулі покоління пращурів, які зв'язали княжий рід із землею, вони не могли. Північ визнавала Рюриків не по праву від народження володіння землею, а по праву запрошення їх Новгородом на княжіння. Наступником князя вважався той, хто править новгородською землею і хто може довести силою іншим братам своє право князувати. Діяв принцип: кого визнав Новгород, той і править, хто вижив у боротьбі, той правий. Велике значення мало особисте визнання жителями півночі легітимності князя.

Прихід Олега до влади в Києві призвів до кризи в системі спадкування влади. Він, узурпувавши владу, відкинув як північну,

так і південну систему спадкування. Південь вважав, що Великий Руський князь – це старший в роду, який сидить у Києві, якому інші підкоряються за принципом старшинства. На півночі вважали, що князь той, кого покликали в Новгород. Склалася така ситуація. Південну систему спадкування не визнавали на півдні, а північну не поважали на півдні Русі. Олег, увівши титул Великого Руського князя, не маючи ніяких на це прав, проігнорував обидві системи і фактично своїми діями започаткував свою власну династію. І оскільки Ігор не був його сином або ж племінником, то за обидвома системами спадкування не міг керувати. Олег своїми діями створив нову систему спадкування, за якою будь-хто міг стати князем, якщо в нього були на це сили, і самостійно призначити свого наступника, кого забажає. Ця система не набула поширення і померла разом із ним. Надалі продовжила існувати північна система, яку не поважали на півдні.

Ситуація для Рюриків ускладнювалася й тим, що саме на півдні вони намагались закріпитися. До них на півдні правили Київівичі, а на півночі вони самі не бажали особисто володарювати. Тому для них болочим питанням була легітимність, адже де хотіли правити вони, там не хотіли їх бачити, а на півночі вони самі не бажали перебувати. Для Рюриків зайняти Київ було питанням принципу.

Саме у зв'язку з тим, що їхня легітимність ставилася під сумнів, династія Рюриковичів активно боролася за майже безкомпромісне знищення конкурентів на ранніх етапах свого існування. Це тривало до правління Ізяслава Ярославовича.

Список використаних джерел:

1. Брайчевський. М.Ю. Літопис Аскольда. Київ : Український Центр духовної культури, 2001. 130 с.
2. Брайчевський. М.Ю. Коли і як виник Київ. Київ : Вид-во АН УРСР, 1963. 164 с.
3. Лаврентьевская и Троицкая летопись. Полное Собрание Русскихъ Летописей. СПб. : Типография Эдуарда Праца, 1846. Т. 1. 267 с.
4. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Псковские Софиевские летописи. СПб.: Типография Эдуарда Праца, 1851. Т. 5. 275 с.
5. Ключевський В.О. Русская История. Москва : Независимая газета, 1992. 192 с.
6. Юшков С. В. История государства и права СССР. 2-е изд-е. Москва : Юрид. изд-во Мин-ва юстиции СССР, 1947. Ч. 1. 778 с.
7. Рибаків Б.А. Мир истории. Москва : Молодая гвардия, 1984. 351 с.
8. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Патриаршая или Никоновская летопись. СПб. : Типография Эдуарда Праца, 1862. Т. 9. 256 с.

9. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Устюжские и вологодские летописи XVI–XVIII вв. Ленинград : Наука. 1982. Т. 38. 228 с.
10. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Типографическая летопись. Спб. : 2-я Государственная типография. Галерная 1, 1921. Т. 24. 272 с.
11. Аркас М. Історія України-Русі. Київ : Вища школа, 1991. 456 с.
12. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Ипатьевская летопись / под ред. А. А. Шахматова. 4-е изд. Москва, 1962. Т. 2. 87 с.
13. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Радзивилловская летопись. Ленинград : Наука, 1989. Т. 38. 177 с.
14. Татищев В.Н. История Российская. Москва : Ёрмак, 2005. Т. 2. 735 с.
15. Карамзин Н.М. Об истории государства Российского. Москва : Просвещение, 1990. 384 с.
16. Зимин А.А. Памятники Русского Права Киевского государства X–XII вв. Москва : Государственное издательство юридической литературы, 1952. 287 с.
17. Гловайский Д. Начало Руси. Очерки отечественной истории. Москва : Мысль, 1995. 510 с.
18. Толочко П.П. Земли Южной Руси в IX–XIV вв. (сборник научных трудов. Київ : Наукова думка, 1985. 135 с.
19. Фроянов И. Я. Сборник документов по истории СССР IX–XIII ст. Москва : Высшая школа, 1970. 261 с.
20. Татищев В.Н. История Российская. Москва-Ленинград : Академия наук СССР. 1963. Т. 1. 503 с.
21. Брайчевський М.Ю. Суспільно-політичні рухи в Київській Русі. Історична думка в Київській Русі. Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 2004. 720 с.
22. Толочко П.П. Древняя Русь. Очерки социально-политической истории. Київ : Наукова думка, 1987. 250 с.
23. Толочко П.П. Археологічні дослідження стародавнього Києва. Київ : Наукова думка, 1976. 223 с.
24. Турський Г. История франков. Книга 1–5. URL : http://www.uhlib.ru/istorija/istorija_frankov_knigi_1_5/p1.php (дата звернення: 05.05.2019).
25. Войтович Л.В. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2006. 782 с.
26. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Летописный сборник, именуемый Тверской летописью. СПб.: Типография Леониды Демиса Эдуарда Праца, 1863. Т. 15. 505 с.

The purpose of our article is to study the establishment of a system of inheritance of princely power in Russia during the pagan period (IX–X centuries).

In studying this period, we came to the idea that the transmission systems of the power of the Grand Duke in the south could have several models. The first model is the transfer of power from father to son. The second model is the transfer of power from the elder brother to the younger by age after the death of the first. When brothers die, power is passed on to their sons by the principle of seniority - the lesvinic system. The third model is to manage the state by turns: at first, the elder brother rules for a certain time; in the future he is replaced by his next brother during his lifetime.

After analyzing the data of the system, based on the source base, we arrived at the conclusion of existence in the south of the second model, which is the result of the evolution of many years. This system was formed by the descendants of Kijovych. This dynasty has ruled in Kiev since its foundation. From the studies of M. Braichevsky, the last representatives of the Kijovych dynasty were Askold and Dir.

The next system of inheritance investigated by us originated in the north and is associated with the invitation of the Ilmensky Slovenes to the reign of Rurik.

Having examined the northern system of inheritance of princely power, the following trends of its formation were discovered. Novgorodians believed that it was their prince who was a legitimate ruler and were always ready to support him even in military terms against his elder relatives. After analyzing the data, we came to the idea that for the north the seniority of the genus had no strength. Analyzing the source data, we found that in this period, Novgorod supported only his prince, the same hierarchy was not taken into account as it was in Kiev. From this we conclude that in the north, the istvinnicheskaya system was considered not legitimate.

Considering this period, it should be noted that Rurik introduced the family guidance until he inherited his heir, after which his brothers disappear.

After analyzing the tendency of transferring power from Rurik to Yaroslav Volodymyrovych, we discovered the desire of the Rurik dynasty to destroy their close relatives, who can match them or their descendants with competition in the rights to the princely table. Our research found that leadership in the north was not family, but at the family level. This was achieved through the destruction of their brothers, as each of them could claim the power of older brothers.

Having considered the seizure of Oleg Kiev, we came to the idea that he by his actions led to a collapse of the lesvinic system of inheritance of power. After killing Kijovychi and proclaiming himself the Grand Duke of Russia, he abolished the old southern system of inheritance, but at the same time ignored the northern one, since, without being Rurik, Igor Rurikovich was made his heir. This led to doubts among the Drevlyans regarding the legitimacy of the princely Rurik dynasty and destroyed a well-functioning system of transferring power without violence.

Key words: Grand Prince of Russia, the Lestvinic system of inheritance, Hakan, Rurikovich, Kijovychi.